

Miljön som sinneserfarenhet

Original: På Väg mot en ny Pedagogik, nr 2, 1970

Vi är i dag väl medvetna om, att de möjligheter, som modern teknik ger oss att omforma vår livsmiljö, ställer oss inför nödvändigheten av en forskning, som kan ge oss kunskap om vad som är människovärdig miljö och vad som icke är det.

När det gäller den biologiska-biokemiska sektorn av miljöforskningen är det klarlagt vilka ödesdigra konsekvenser ett aningslöst användande av teknik kan få. Med största sannolikhet föreligger ett motsvarande problem när det gäller människans sinnesrelation till sin omgivning. Måhända kunde man tala om en »sinnes förgiftning»? Här möter oss en sida av miljöforskningen, som också är av största angelägenhet.

Miljön som perception

Hur skall vi precisera en sådan forskningsuppgift för oss? På ett eller annat sätt måste vi bilda oss en föreställning om människan i hennes miljösituation.

Vi kan hämta metodiska tips från fysiken – mönstervetenskapen framför andra. Inom mekaniken har man ställts inför problemet att beskriva kroppars jämvikt och rörelse. Därvid visar det sig möjligt och fruktbart att angripa problemet genom att betrakta varje kropp för sig, lösryckt ur sitt sammanhang, om man låter "världen i övrigt" representeras av s.k. krafter, som tänks verka på kroppen.

Att beskriva människan i hennes miljösituation, kunde anses vara ett i princip likartat, ehuru avsevärt mycket mer komplicerat, problem. Man kan koncentrera sig på människan med bortseende från världen i övrigt, om man låter miljön representeras av vissa s.k. "stimuli" som tänks verka på henne genom hennes sinnesorgan. Låt mig ge ett exempel på detta sätt att resonera.

Hur kan det förklaras att jag ser att boken här på bordet framför mig är röd? Jo, dagsljuset från fönstret träffar bokens yta och därvid absorberas en del av ljuset och resten återkastas i olika riktningar. En del av det återkastade ljuset når mitt öga och utlöser där genom fotokemiska processer ett mönster av nervimpulser, som uppväcker »perceptionen» rött. Denna modell för färgseendet användes f.ö. redan av Newton vid hans studier av ljus och färg på slutet av 1600-talet, vilka resulterade i den berömda »Opticks». Den innebär att problemet kan angripas från såväl en kemisk, en fysikalisk och en fysiologisk, som en psykologisk sida. Vidare att en integration av erfarenheterna från dessa olika fält är högst önskvärd; man talar t.ex. om »psykofysik».

De senaste decenniernas forskning efter dessa linjer har gett oss en myckenhet av intressant information beträffande seendet. Inte minst har man fått klart för sig hur höggradigt komplex och variationsrik vår sinnesrelation till omvärlden är.

Mot bakgrund av detta sätt att föreställa sig människan i hennes miljö, kan man formulera en målsättning för miljöplaneringen i stil med följande:

- »Vi bör söka ordna miljön så att varje människa kan få de perceptioner (de sinnesintryck och därmed förknippade föreställningar och känsloupplevelser) som hon önskar eller har behov av, som är anpassade efter hennes sinnesfunktioner och som påverkar henne på ett ur olika synpunkter önskvärt sätt».

Man träffar på denna typ av formuleringar i alla möjliga sammanhang där »vetenskaplighet» eftersträvas, t.ex. i statliga utredningar. En likartad målsättning formuleras också av Sven Hesselgren, i hans intressanta bok »Miljöperception», Lund 1966.

Miljön som erfarenhet

För en sunda förnuftets människa verkar emellertid en formulering av detta slag synnerligen abstrakt och praktiskt föga användbar. Här ställs vi inför ett helt annat sätt att föreställa sig människan i hennes miljösituation. Man frågar sig: Är det egentligen några speciella sinnesintryck eller känslor som jag vill ha? Är det inte alltid yttre sakförhållanden det gäller? När jag sitter i vilstolen i eftermiddagssolen, gläds jag åt trollsländornas lek över ängen, med den mörka skogen i bakgrunden. Men det är inte sinnesintrycket som sådant jag gläds över. Det är själva sakförhållandet: att världen är just sådan att det finns trollsländor därborta och att jag sitter här i vilstolen. Det är inte frågan om en estetisk upplevelse, det är en existentiell upplevelse. Sinnena hjälper mig till medvetenhet om världen.

Egentligen är det inte »känslor» människorna innerst längtar efter. Man vill ha öden och äventyr, kärlek och glada vänner, hälsa och framtid - förvisso också makt, berömmelse och rikedom - men alltid idel sakförhållanden. Sakförhållanden, som visserligen känslor kan vara uttryck för. Jag går till läkaren, inte för att bli kvitt min känsla av ohälsa, utan för att bli frisk.

Icke heller kan det vara frågan om något man vare sig vill eller kan bestämma över: ett visst mått av oförutsägbarhet och tillfälligheters samspel i ögonblicket är essentiellt.

Vidare kan det ifrågasättas att våra sinnesintryck skulle »påverka» oss på något bestämt eller förutsägbart sätt. Hur påverkas man av färgen »rött»? Man kan bli upphetsad, lugnad eller förhålla sig helt oberörd alltefter omständigheterna. Jag kan ju vända mig till världen i mångfaldigt olika sinnesförfattningar. Likaledes kan världen komma mig till mötes på oändligt varierande sätt: ty varje enskildhet, t.ex. en färg, får sin innebörd först i det sammanhang där den för tillfället uppträder. Ett lösryckt ord ur en bok säger mig ingenting om bokens innehåll, icke heller en lösryckt mening. Ett väl valt citat kan säga mer, men det som är bokens specifika innehåll uppenbaras för mig först då jag tagit del av den som helhet - om ens då.

Ett grundkrav vid miljöplanering måste vara att människan skall kunna stå i levande växelverkan med sin miljö. Den får icke vara bara något att titta på, en kuliss. Och inte heller ett »spel» efter på förhand uppgjorda och uttänkta regler. Ty ur mötena med världens enskildheter gestaltas det som är mitt personliga liv.

Uppenbarligen är det inte tillräckligt för vår miljöforskare att äga kunskap om människans sinnesfunktioner. Han måste också lära känna miljön som sinneserfarenhet. Men vad innebär då det?

Det finns en viktig distinktion, som de grekiska tänkarna formulerade på följande sätt: själva seendet är en sak - det som ses en annan. Med utgångspunkt från färgens faktum kan jag söka kunskap i två riktningar. Av konstaterandet att jag ser färger kan jag dra slutsatsen att jag äger en förmåga att se färger. Detta är visserligen inte någon logiskt nödvändig slutsats, men den förefaller rimlig. På så sätt riktas mitt intresse mot uppgiften att utforska människans färgseende ur olika aspekter.

Men jag kan också, utan att göra mig någon som helst föreställning om mitt färgseende, söka kunskap om färg genom att möta färgerna i olika situationer. Det vore att nå kunskap om företeelsen genom att stifta närmare bekantskap med den.

- »Men detta», säger den psykologiskt inriktade forskaren, »är ju precis vad jag eftersträvar med vad jag kallar min fenomenologiska metod. Jag är inte intresserad av att klarlägga seendets funktion i och för sig. Jag arbetar genom att i olika situationer, så naivt och utförligt som möjligt, och helst med vardagslivets termer, beskriva vad jag iakttar».

Det må vara sant. Men det finns fortfarande ett kunskapsfält som du på det viset aldrig beträder. Det når man på en helt annan kunskapsväg, som egentligen är oss så välbekant och självklar, att man ofta förbiser den just därför. Jag menar, den kunskap man får om en miljö genom att helt enkelt leva i den.

- »Självfallet», svarar miljöforskaren, »eftersträvar jag att hämta min kunskap inte bara ur laboratoriet utan även i möjligaste mån ur vardagslivets situationer. Förvisso är jag angelägen om att verifiera mina forskningsresultat genom egna och andras praktiska erfarenheter».

Jag är övertygad om att ditt uppsåt är ärligt. Men ändå måste du nog erkänna, att det faktiskt oftast är så, att så länge du ställer dig inför en miljösituation med en arsenal av arbetshypoteser och och mätinstrument – eller överhuvudtaget i en förutfattad avsikt av vad slag det vara må – så tiger den som muren. Då avlänkas din uppmärksamhet ohjälpligt bort från det som ses, hän mot själva seendet. Du frågar dig: »hur ser jag», inte: »vad ser jag». Detta att med sina sinnen leva i en miljö, innebär något radikalt annorlunda än att studera den.

Jag minns en julidag, då jag efter ett uppfriskande dopp gick grusvägen hemåt mot stugan. Plötsligt tänkte jag spontant: »Vilken underbar upplevelse att gå här». Så löpte mina tankar vidare: »Vad är det som är underbart? Jo, det är känslan av det torra gruset under mina fötter, det är anblicken av de vita sommarmolnen som jagar över den blå himlen och av det starka ljuset över ängen. Det är solvärmens efter det kyliga badet och doften av gräs och smultron vid väggkanten».

Samtidigt var jag väl medveten om en viss oärlighet i detta förfarande. Jag gick där och »lekte författare» – men var det min upplevelse jag skildrade? Det är föga troligt, eftersom det ju var frågan om två skilda sinnesförfattningar: den första tanken härrörde ur en omedelbar situationsmedvetenhet, de senare tankarna ur medvetenheten om mig själv såsom upplevande situationen. Det är det som är poängen: miljöforskaren får inte ställa sig utanför skeendet, han får inte vara oberörd iakttagare eller på annat sätt inta en speciell attityd av »objektivitet». Det är en fråga om att med hela sin subjektivitet oreserverat ge sig in i situationen och »leva» den

– att i en viss bemärkelse glömma sig själv som forskare. Forskare är man fortfarande, så tillvida som att man då och då drar sig tillbaka, sluter sig inom sig själv och besinnar sig på sina erfarenheter. Ur en sådan växling mellan deltagande och avståndstagande – som borde vara lika självklar för oss som inandning och utandning – fördjupas steg för steg kunskapen om världens företeelser.

Sinnenas kunskapsväg

För nutidsmänniskan ställer det sig ingalunda självklart att göra miljön till sinneserfarenhet. Det är tvärtom förknippat med avsevärda svårigheter för henne, vilket hänger samman med den situation hon lever i.

Från alla håll och i alla situationer matas vi med information, s.k. allmänbildning och ytlig orientering om ditt och datt. Vi vet en hel del om hur en massa saker ser ut utan att någonsin själva ha sett dem. Härav kommer en böjelse att vara tillfreds med en schematisk föreställning eller en beskrivning i ord, i stället för att söka den autentiska sinneserfarenheten.

Vi läser t.ex. raderna ur en gammal indisk text:

»Så som solbelysta dammkorn strömma genom öppna fönster; genom Mahavishnus porer sväva världar utan tal.»

Poesins skönhet fånglar oss, vi tilltalas av liknelsen – och därmed låter vi oss nöja. Ty hur många är det, som bekantat sig med den sinneserfarenhet som här refereras till? Vilka har sett »solbelysta dammkorn sväva som världar utan tal?»

Det gäller inte den situationen, då ett solljusflöde som faller in i rummet blir synligt däri genom att dammet skimrar i dess väg. Nej, man måste betrakta några få dammkorn på rätt nära håll och under sådana omständigheter att man inte upplever ljuset som belysning. Såväl den öppning genom vilken det träder in i det för övrigt mörka rummet, som den fläck på golvet eller motsatta väggen det belyser, bör vara utom synfältet. Mot mörk bakgrund ser man då bara de glimmande dammkornen, som plötsligt tändas och lyser upp. En del svagt, andra intensivt; somliga i färger, andra gnistrande vitt. Ja, man kan till och med få se dem som små femuddiga stjärnor. Samtidigt rör de sig oavbrutet; en del majestätiskt svävande, andra snabbt som meteoriter. Allt i en påtagligt tredimensionell, kristallklar, mörk rymd.

När man gjort den bekantskapen får man nya aspekter på hur fulländat adekvat liknelsen i Bhagavatam-texten är.

Vi nutidsmänniskor har nog glömt att verkligheten, sådan den möter oss i direkt konfrontation, är outgrundligt mycket rikare än varje, om än aldrig så utförlig skildring. Och det är inte att förvåna sig över, ty vår moderna civilisation bjuder oss idel surrogat. Vi kan lyssna på gramfon i stället för att göra oss mödan att besöka en autentisk konsert. Vi kan gå på bio och uppleva exotiska miljöer eller intrikata personella konflikter på bekväm distans. Vi kan njuta syntetiska essenser i stället för naturens svårbevarade och flyktiga smak- och luktämnen.

För hemmaodlaren är den röda färgen ett tecken på tomatens mognad. Denna färg säger honom något om jämviktstillståndet i det komplicerade samspelet mellan biokemiska reaktioner i tomaten. Men även människan i »townscape» önskar att de tomater hon finner på varuhusdiskarna skall vara läckert röda. Därför säljs de i gröna askar, så att deras färg skall förhöjas genom kontrastverkan. Åtgärder i denna anda kan leda till en sinnenas avobjektivering. Vi kan inte längre lita på färgsinnet vid kvalitetsbedömning. Man hänvisas till uppfattningen om färg som en skön fasad, något som sätter piff på miljön, men inte tjänar annat ändamål än just detta, att ge oss en vällustbetonad sinnestillfredsställelse.

Vidare kännetecknas många miljösituationer av en bristande enhetlighet, som skapar en splittring i sinnet, vilken kan försvåra eller rentav omöjliggöra vår uppfattning av det som situationen har att ge. Detta erfor jag vid besök på ett museum, där man hade nöjet att betrakta bildstenar från niohundralet och medeltida träskulpturer till popmusik ur diskret inplacerade högtalare.

Så har vi ju massmedia - som vänder sig till alla och därmed till ingen. De flesta av oss accepterar som en självklarhet att konfronteras med en skenmänniska på TV-skärmen och höra hennes högtalarröst ljuda i en hemmiljö där den föga hör hemma. Vi ser henne le mot oss – oss, som hon inte känner, intet vet om. Likgiltig för om jag ler tillbaka eller räcker ut tungan. Vilken skillnad att få ta del av programmets innehåll genom samspråk med en person som sett det! En verklig person, som jag kan möta i levande ömsesidighet.

Även den uniformitet, som gärna blir följd av tekniska förenklingar och standardisering, bidrar till att göra miljön intetsägande. Hur skulle denna kunna angå just mig? Vi stannar därför ibland längtansfullt inför miljöer tillkomna ur en hantverkstradition. I det sammanhanget skymtar man emellertid en annan sida av problematiken.

Tillsammans med en konstnärsvän stod jag en gång och beundrade skönheten hos de handgjorda verktyg och redskap som fanns samlade i ett vindsrum på en gammal gård, som fått ha inredningen bevarad sedan sjuttonhundralet. Det kändes sällsamt att med sin inlevelse pröva hur det kunde ha varit att leva i en miljö, som var så helt präglad av människohand i minsta detalj. För den tidens människor var väl dessa föremål inte, som för oss, »vackra» – snarare bara självklart samhöriga med henne i hennes existens. Man kan undra om inte denna innerliga förbundenhet med tingen för en modern människa skulle upplevas som ett outhärdligt tvång, ett nät hon måste kasta av sig.

Kanske är vår maskinpräglade miljö tillkommen till en del ur en människans impuls att värja sig mot den alltför intima upplevelsen av en miljö, som hela tiden vädjar till henne på ett outgrundligt sätt. Då föredrar hon en miljö, som i all sin estetiska torftighet ändå icke är något annat än det som hon bestämt att den skall vara. Samtidigt anar man väl att detta avståndstagande inte i sig självt är någon »frigörelse» utan snarare ett led i en dialektisk process där nästa steg består i att man med större medvetenhet återigen träder världen till mötes.

Miljöplanering

Det finns sålunda många faktorer i vår nutida miljö som samverkar till att försvåra för oss att göra denna till sinneserfarenhet. En första uppgift för miljövärdaren är att i dessa avseenden

förbättra miljön, göra den »personligt betydelsefull» för de människor som lever i den. Det kan han bara om han själv äger förmåga att uppleva miljö på detta sätt.

Det duger icke att referera till handböcker eller standardlösningar, han måste eftersträva att ur sig själv hämta fram svaret på de uppgifter han ställs inför. Självfallet är utforskandet av våra sinnesfunktioner av stort värde, men då framförallt som ett verktyg till klarläggande av en uppfattning man nått genom direkt konfrontation med en miljösituation. Det är inte frågan om att »verifiera sina forskningsresultat genom praktiska erfarenheter», utan tvärtom att verifiera och precisera forskningsresultat vunna i praktiken genom experimentella undersökningar.

Det vore en orimlighet att miljöplaneraren skulle kunna själv ha levat i de miljöer han föreslår. Men han kan utbilda något av det som Goethe kallar »exakt sinnlig fantasi»: en förmåga till att föreställa sig miljön som sinneserfarenhet för de människor som skall komma att leva där.